

21. Завальна Ж.В. Форми договірної регулювання відносин в процесуальній сфері. Право та управління. № 2. 2011. С. 142-147.
22. Завальна Ж.В. Договір чи меморандум: бути чи здаватись? Форум права. № 2. 2015. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_2_15.pdf (Дата звернення 12.03.2021)
23. Завальна Ж.В., Маркова О.О. Договірне регулювання відносин. Навчальний посібник. Суми : Поліграф, 2014. 260 с.
24. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (Дата звернення 12.03.2021)
25. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Дата звернення 12.03.2021)

Зозуляк Ольга Ігорівна

*доктор юридичних наук, доцент, професор
кафедри цивільного права ННЮІ
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

ПРО СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ СТОРІН ДОГОВОРУ (НА ОСНОВІ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ)

Побудова вітчизняного цивільного законодавства за пандектною системою шляхом виокремлення загальної та особливої частин обумовлює правильне застосування у судовій практиці загальних та спеціальних положень Кодексу, якими регламентуються ті чи інші правові інститути. Наведене безумовно стосується інституту захисту суб'єктивних цивільних прав сторін договору.

Тут варто зазначити, що останніми роками Верховним Судом зроблено багато узагальнень з метою забезпечення єдності підходів до розуміння критеріїв ефективності способів захисту прав сторін у договірній сфері. Так, можна виокремити ряд прикладів, які вказують як на правильний, на нашу думку, підхід у застосуванні способів захисту прав сторони у договірному зобов'язанні, що мають місце у судовій практиці ВС, так і приклади неоднозначного застосування положень ЦК України в частині захисту прав сторін договору.

Розпочнемо із характеристики застосування норм матеріального права, що мають прояв у правових позицій ВП ВС, які нами сприймаються позитивно, зокрема :

1. Щодо розуміння ВС поняття «спосіб захисту суб'єктивного права», яке повною мірою відображає доктринальні тенденції у цій сфері та розкривається через «закріплені законом матеріально-правові заходи охоронного характеру, за допомогою яких проводиться поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника. Таке тлумачення даного терміну знаходимо у постанові ВП ВС від 22 серпня 2018 р. у справі № 925/1265/16 [1].

2. Одночасне застосування різних форм договірної відповідальності, що вихолощує тезу про те, що одночасне застосування мір відповідальності є порушенням ст. 61 Конституції України, за якою ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, адже в даному разі йдеться не про застосування різних видів юридичної відповідальності за одне й те правопорушення, а про застосування різних наслідків майнового характеру в рамках відповідальності у цивільному праві. Крім того, вважаємо, що можливість поєднувати різні форми відповідальності у рамках інституту договірної відповідальності є фундаментальним при подальшому розвитку вчення про види неустойки.

3. Беззаперечним позитивом слід вважати суттєве розширення застосування на практиці правових наслідків невиконання грошових зобов'язань, що визначені ч. 2 ст. 625 ЦК України до найрізноманітніших правовідносин приватноправової сфери у договорах різних видів та типів, предметом яких виступають гроші.

На розвиток відповідного суддівського бачення, спрямовуються і доктринальні розробки цивілістів. У цьому зв'язку варто виділити головні з висновків, зокрема: проценти, які передбачені ст. 625 ЦК України, за своєю суттю не є тотожними поняттю процентів за користування грошовими коштами за договором позики чи кредитним договором, тому їх одночасне стягнення не суперечить чинному законодавству України; три проценти річних за порушення грошового зобов'язання відповідно до ст. 625 ЦК України та неустойка, як відповідальність за порушення грошового зобов'язання можуть бути застосовані одночасно [2].

Ще одним важливим моментом, на якому варто наголосити є те, що загальні правила відповідальності за порушення будь-якого грошового зобов'язання, що визначені у ст. 625 ЦК України, поширюються як на договірні, так і на недоговірні зобов'язання, що продемонстровано у постанові ВП ВС від 10 квітня 2018 р. у справі № 910/10156/17 [3].

4. Застосування загальних положень щодо відшкодування моральної шкоди, що визначено у ст. 23 ЦК України, незалежно від того чи дана форма цивільно-правової відповідальності закріплена у законодавчих нормах чи договірних пунктах, що є важливим кроком на шляху удосконалення правового механізму захисту суб'єктивного цивільного права сторони договору [4].

5. У частині застосування такого способу захисту як визнання договору недійсним, який по суті застосовується для позбавлення від такого юридичного факту як договір: а) подальше розмежування підстав визнання договору недійсним (коли порушені умови його дійсності) та неукладеним (коли відсутня домовленість щодо його істотних умов; б) формування бачення з приводу можливості визнання договору дійсним (в основному у разі недодержання сторонами вимоги щодо письмової форми правочину або ж вимоги про його нотаріальне посвідчення); в) визначення випадків, коли даний спосіб захисту не буде ефективним. Так, ВС вказано, що «визнання договорів щодо відчуження спірного майна недійсними не матиме наслідком звільнення земельної ділянки чи усунення перешкод у користуванні нею, а тому не

відновить порушеного права позивача, який не є власником майна, відчуженого за оспорюваним договором купівлі-продажу». Наведена правова позиція втілена у Постанові ВС від 15 травня 2019 р. у справі № 462/5804/16-ц [5].

Надзвичайно важливим моментом у цьому контексті є те, що ВС наголошує, що такий спосіб захисту як визнання договору недійсним недопустимо застосовувати не для захисту цивільних прав чи інтересів особи (до прикладу, з метою створення преюдиції для публічного спору; з метою невиконання обов'язків, що випливають з публічних правовідносин; невиконання боргових зобов'язань). Так, у одній із постанов ВС вказує на те, що «укладаючи спірний правочин, позивач переслідувала мету не допустити у майбутньому можливість банку задовольнити свої вимоги (захистити порушене право) шляхом примусового виконання вірогідного рішення суду про стягнення з неї кредитної заборгованості, про що вона зазначала у позовній заяві». У зв'язку з цим, ВС абсолютно правильно розцінив такі умисні дії позивача як недобросовісні із застосуванням правових наслідків, що з цього випливають [6].

Варто також наголосити, що в сучасних умовах суди стикаються з аналізом таких конструкцій як інтервенція в чужі договірні відносини, тобто, коли один договір суперечить іншому (в тому числі вчинення правочинів на шкоду кредиторам). Так, як зауважують фахівці у цій проблематиці, до випадків укладення декількох договорів купівлі-продажу майнових прав застосовуються положення ст. 620 ЦК України. При цьому судовою практикою сформовано два варіанти розвитку подій залежно від оформлення чи неоформлення другим набувачем майнових прав права власності на об'єкт нерухомості та відповідно обрання способів захисту з урахуванням наведеного. У випадку оформлення права власності ефективним у застосуванні виступатиме відшкодування збитків, а не визнання другого договору недійсним. У разі неоформлення права власності - ефективним способом захисту виступатиме визнання договору недійсним [7].

Окремо варто звернути увагу на застосування судовою практикою норм щодо початку перебігу позовної давності за вимогою про визнання правочину недійсним. Так, за загальним правилом, як наголошує В. І. Крат, для вимоги про визнання правочину недійсним, перебіг позовної давності розпочинається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про вчинення цього правочину (коли ж правочин вчинений під впливом насильства - від дня припинення насильства). Виключення з цього правила є визначення початку перебігу позовної давності за вимогами про визнання недійсним заповіту, адже право на пред'явлення позову у цьому випадку виникає тільки після смерті заповідача [8].

Крім того, судова практика правильно виходить із того, що у разі порушення цивільного права неповнолітньої особи позовна давність починається від дня досягнення нею повноліття, що підтверджено Постановою Верховного Суду від 11.03.2020 р. у справі № 753/6432/16-ц [9].

Одночасно є ряд прикладів судової практики Верховного Суду, які можна назвати швидше втратами, аніж здобутками у правозастосуванні. Звернемося до тих із них, які привернули особливу увагу:

1. Вказівка ВС на те, що можливі у застосуванні лише ті способи захисту, що визначені законом або ж договором. Так, у одній із справ, що розглядалася ВС позивач просив визнати договір банківського вкладу дійсним, після отримання листа від банку, яким його повідомлено про те, що договір є нікчемним відповідно до положень ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [10]. Очевидно ВС повинен був вказати, що даний спосіб захисту є неефективним у даному разі. Питання визнання договорів банківського вкладу нікчемними на підставі вищенаведеної статті неодноразово критикувалися цивілістами, адже категорія нікчемності правочину (договору) чітко визначена положеннями ЦК України (ст. 215). Втім ВС висловився таким чином, що «обраний позивачем спосіб захисту має бути передбачений законом або договором». Тут хочемо наголосити на тому, що правомірність способу захисту порушеного цивільного права обумовлюється також принципом доступу до правосуддя, вибором ефективного способу захисту, а також загальними принципами цивільного права та моральними засадами суспільства. Перелік способів захисту порушених прав, як слушно наголошує В. А. Васильєва, на сьогодні не носить вичерпного характеру і потерпіла сторона застосовує той спосіб захисту, який вона вважає найефективнішим, звісно, за умов його відповідності критеріям належності [11].

2. Як негативний приклад застосування можна назвати поодинокі випадки щодо тлумачення підстав визнання правочинів недійсними. Так, зокрема, резонансу набула справа щодо посвідчення нотаріусом заповіту за межами свого нотаріального округу. З цього приводу І. В. Спасибо-Фатєєва слушно наголошує на відсутності підстав вважати такі правочини недійсними. Правочин може бути нікчемним або визнаватися судом недійсним у випадках та на підставах, передбачених, зокрема, ст. 215 та 203 ЦК України. Якщо нотаріус посвідчив заповіт особи не в межах свого нотаріального округу, це не впливає на форму правочину і не підпадає під ті вимоги про порядок його посвідчення, які містяться в ЦК та можуть вплинути на дійсність заповіту [12]. З таким висновком вченої однозначно погоджуємося, а подібні приклади судової практики вважаємо вкрай негативним явищем.

3. Неоднозначне застосування положень ЦК України у разі відмови від договору. До прикладу, в одній із постанов ВС [13], яка торкалася питання визначення процедури відмови від договору оренди вказується, що, оскільки у положеннях ЦК України, якими врегульовуються відносини найму не визначено форми відмови від договору, то відмова може здійснюватися у довільній формі, на вибір сторони договору найму, що реалізує відмову. Одночасно у загальних положеннях ЦК України щодо форми відмови від правочину визначено правило, за яким форма відмови повинна відповідати формі самого договору, якщо інше не встановлено законодавчими актами. Як впливає із ЦК України, його норми не містять особливих правил щодо порядку відмови від договору найму, а це означає, що застосовувати слід загальні положення Кодексу. До речі, приклади такого неправильного

застосування загальних та спеціальних норм ЦК України в частині договорів є непоодиноким явищем у судовій практиці.

Звісно, що у межах тез неможливо торкнутися усіх проблемних аспектів захисту прав сторін договору. Підсумовуючи усе вищенаведене, варто наголосити, що попри певне неоднозначне застосування норм матеріального права в частині захисту прав сторін за договором, судова практика ВС відзначається послідовністю, у своїй більшості відповідає доктринальному баченню та відображає тенденції, що мають місце у досліджуваній сфері відносин.

Список використаних джерел :

1. Постанова ВП ВС від 22 серпня 2018 р. у справі № 925/1265/16 URL <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/76474144> (дата звернення: 01.03. 2021 р.).
2. Дякович М. М. Цивільно-правова відповідальність за невиконання грошових зобов'язань. Модернізація цивільно-правової відповідальності. Матвеевські цивілістичні читання. Матеріали міжн. наук.-практ. конф. Київ, 18 жовт. 2019 р. / Р. А. Майданик, Цюра та ін.; відп.ред. Р. А. Майданик. К., 2019. С. 56-61.
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10 квітня 2018 р. у справі № 910/10156/17. URL <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73627931> (дата звернення: 01.03.2021 р.)
4. Ухвала Верховного Суду від 13.11.2019 р. у справі № 216/3521/16-ц: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85678980>. (дата звернення: 01.03.2021 р.).
5. Постанова ВС від 15 травня 2019 р. у справі № 462/5804/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 01.03. 2021 р.).
6. Постанова ВС від 08 липня 2020 р. у справі № 522/3541/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 01.03. 2021 р.)
7. Крат В. І. Недійсність правочину як спосіб захисту права очікування. Правомірні очікування : зб. ст. / за ред. І. В. Спасибо - Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2020. С. 52-61.
8. Крат В. І. Позовна давність у сфері недійсності правочинів: Ремарки до судової практики. Строки. Позовна давність : зб. ст. / за ред. І. В. Спасибо - Фатєєвої. Х: ЕКУС, 2021. С. 223-235.
9. Постанова Верховного Суду від 11.03. 2020 р. у справі № 753/6432/16-ц. URL:<https://protocol.ua/ua/postanova> (дата звернення: 01.03.2021 р.)
10. Постанова КЦС ВС від 17 липня 2019 р. у справі № 750/1535/17 URL: <http://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 01.03. 2021 р.)
11. Васильєва В. А. Дуалізм інституту юридичної відповідальності. Модернізація цивільно-правової відповідальності. Матвеевські цивілістичні читання. Матеріали міжн. наук.-практ. конф. Київ, 18 жовт. 2019 р. / Р. А. Майданик, Цюра та ін.; відп.ред. Р. А. Майданик. К., 2019. С. 11-17.
12. Спасибо-Фатєєва І. В. Посвідчення нотаріусом заповіту особи не в межах свого нотаріального округу не є підставою для визнання його недійсним. Телеграм-канал «Цивілістичні обговорення».
13. Постанова Верховного Суду від 26 лютого 2020 р. у справі № 910/4391/19 URL: <http://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 01.03.2021 р.)